

*Дзюбинська Х. А.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми
Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького*

*Бурковська З. Є.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми
Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького*

*Бінкевич О. М.,
старший викладач кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми
Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького*

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД У ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ТЕРМІНУ

Анотація. У статті розглядається комплексний підхід до загальної теорії терміна. Автори дослідження зазначають, що на ключові питання сучасної термінології немає чітких відповідей. Актуальність цієї роботи визначається необхідністю поповнення теорії термінознавства новими науковими рішеннями, завданнями вдосконалення теоретико-методологічного обґрунтування термінографічної діяльності та робіт з упорядкування та стандартизації термінології.

У статті висловлюється думка, що традиційна інтерпретація термінів як слів чи фраз, що становлять спеціальні поняття, не дозволяє однозначно визначити одиницю опису, оскільки слова та фрази по-різному виражають себе у конкретній галузі. Крім того, розглядається питання про глибину термінування та доводиться, що це питання безпосередньо пов'язане з формулою терміна та його найбільш частотними моделями. Відомо, що рівнів поділу поняття може бути досить багато, але не всі вони термінуються у складі одного терміна. У спеціальному мовленні використовується лише мінімум атрибутів, який важливий для конкретної комунікативної ситуації. Автор вважає, що оскільки сфера інформаційних термінологічних послуг, що виробляє термінологію, таку як словники та стандарти, має бути орієнтована на попит та продаж своєї продукції, в область фіксації повинні входити не гіпотетично побудовані номінативні одиниці, які є зліпками виражених складних понять, а ті, які побудовані за найчастішими моделями і реально функціонують у галузі.

На думку авторів, термін, як мовна одиниця, відмінна від тексту, в якому вона функціонує, як одиниця, яка є цілісною і не може бути відокремлена без втрати приписуваної їй функції, повинен бути підпорядкований лінгвістичному критерію. Цей лінгвістичний критерій є синтаксичним критерієм, тобто критерієм відтворюваності. Проблема дотримання вимог термінологічних стандартів, існування більш ніж багатослівних термінів, через її практичну нерозв'язність переноситься в іншу площину: достатньо, щоб при вираженні того чи іншого поняття тим чи іншим варіантом складеного терміна використовувалися лише присутні в його складі терміноелементи.

Ключові слова: комплексний підхід, стандарт, термін, терміноелементи, терміносистема.

Постановка проблеми. Термінологія як наука або сфера діяльності зародилася на початку 1930-х років. Хоча для науки вона відносно молода, проте це можливість озирнутися на досягнення і зробити деякі підсумки. Питання термінології (донедавна відомої як технічно-наукова термінологія, наприклад, термінологія мистецтва та спорту, яка не є ні наукою, ні технікою в правильному розумінні слова), як її дослідження, так і можливості цілеспрямованого регулювання, завжди цікавило професіоналів у різних галузях знань та сферах діяльності. Від свого роду термінологічного буму у 1960-х рр., організована термінологічна діяльність набула характеру систематичних досліджень і розробок у 1970-х рр. Не випадково у другій половині 20-го ст. науково-технічна революція призвела до так званого «інформаційного вибуху», в результаті якого помітно прискорився і збільшився потік термінології, а відтак помітно зріс інтерес до термінологічних питань. Саме у 1960-х рр. було закладено основи сучасної науки про термінологію, пізніше названу термінознавством. У тому ж році було стандартизовано термінологію та активно проводилися дослідження, спрямовані на теоретичну та методологічну підтримку термінології.

Незважаючи на велику кількість публікацій, що з'являються щороку, до недавнього часу відчувався певний недолік робіт у галузі термінології, в яких повно та послідовно викладалися б основи термінології та теоретико-методологічна база термінологічної уніфікації. Проте з середини 1970-х рр. під егідою Міжнародної організації зі стандартизації в різних країнах одна за одною з'являються такі роботи, що призвело до формування єдиного термінологічного світогляду та системи ортодоксальних поглядів на основні поняття та проблеми сучасної термінології [1].

Враховуючи, що матеріальною основою термінології в переважній більшості випадків є мовні одиниці (слова та вирази природної мови) і що більшість фахівців, які вивчають галузь

спеціальної комунікації, є лінгвістами-термінологами, легко припустити, що лінгвістичні поняття були настільки ж домінуючими в період становлення термінології як і сьогодні. Тривалий час помилково вважалося, що термінологія – це галузь лінгвістики. Це пов'язано з тим, що термінологія є частиною словникового складу мови і тому має розглядатися лексикологією і описуватися лексикографічними методами. З іншого боку, безліч рис та особливостей, властивих термінології, що виникли в процесі її дослідження та розвитку, а той факт, що її прийоми та методи відійшли від суто лінгвістичних, а предмет термінології (термінознавства) став багатограним та всеохопним, привели переважно кількість термінологів до висновку, що термінознавство – це комплексна наука про термінологію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімкий розвиток термінознавства та теорії терміна в другій половині минулого століття та термінологічної лексикографії заклали підвалини для розвитку і становлення логістичного [2; 3], економічного [4; 5], військового [6], дорожньо-будівельного [7] термінознавства та тлумачно-перекладної термінографії [8; 9], в рамках яких здійснено лінгвістичне осмислення і розроблення теоретичних засад упорядкування і кодифікації термінів [10], концепції укладання термінологічних словників, проблеми їх функціонування [11; 12]. Окремі етапи термінологічної лексики та особливостей її функціонування розглядалися у монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [13].

Слід зазначити, що поза кола уваги дослідників залишається низка питань, які у міру зростаючих вимог суспільства набувають особливої важливості. До них можна віднести проблему теоретичного осмислення комплексного підходу у загальній теорії терміну.

Мета дослідження полягає у вивченні сучасного стану теорії термінознавства та теоретико-методологічного забезпечення робіт з регулювання природно сформованих термінологій та на основі цього у формулюванні нової концепції терміна, орієнтованій на комплексний підхід.

Виклад основного матеріалу. У науковців не існує єдиної думки щодо того, що таке комплексна наукова дисципліна. Масштаб цих поглядів простягається від суто лінгвістичного (термінологія – галузь лінгвістики) [14; 15] до складного плюралізму, що полягає в тому, що термінологія виникла на стику майже десятка наук, включаючи інформатику, документознавство, наукові дослідження, психологію та теорію знань, які, безумовно, пов'язані з терміном та багатьма іншими науками [16]. Проте ці науки, схоже, є безпосередніми компонентами виникнення термінології. Ми вважаємо, що безпосередніми складовими науки про термінологію є чотири наукові дисципліни: лінгвістика, логіка, загальна теорія систем та семіотика, і що на етапі аналізу конкретної термінологічної системи необхідно додати дисципліну або область, в якій вивчається мова.

Найбільш очевидний зв'язок між термінологією та лінгвістикою полягає в тому, що вони мають той самий матеріальний об'єкт вивчення – слова в природних мовах функціонують як терміни у спеціальних комунікативних ситуаціях. Тому вивчення та організація термінологічних систем та окремих термінів очевидно потребує багатьох дослідницьких методів лінгвістики. Методологія лінгвістичного дослідження термінології значною мірою повторює традиційні методи дослідження слів (однослівні терміни) та фразеології (багатослівні терміни) [6, с. 53; 16, с. 75]. Розрізняють граматичний та семантичний

аналіз термінів. Крім того, на додаток до лінгвістичного аспекту впорядкування та опису термінів додається синтаксичний аспект дослідження дефініцій. Це пов'язано з тим, що областю фіксації терміна, тобто одиницею, що розглядається у різних словниках, є лексична стаття, що містить термін і визначення у цілому.

Методологія лінгвістичного дослідження термінологічних систем в основному ґрунтується на можливості вивчення значення термінів шляхом розкладання їх на елементарні значення. Методи компонентного та дефініційного аналізу, а також метод семантичного аналізу використовують цей підхід тією чи іншою мірою для вивчення та впорядкування термінологічних систем. Водночас під час аналізу термінологічних систем можна використовувати описові методи, зазвичай прийняті у лінгвістиці. Ця методика дозволяє синхронно вивчити зріз термінологічних систем, створених у будь-який момент часу, і у діахронії простежити історію формування галузей термінологічних досліджень [8, с. 10].

Термінологія може вивчатися і регулюватися не тільки в соціолінгвістичному аспекті з точки зору її ролі в комунікативних процесах конкретної соціальної (професійної) групи або співтовариства, але і з точки зору психологічних особливостей вживання, засвоєння та впорядкування того чи іншого терміну або термінологічної системи в тому сенсі, який розглядається сучасною психолінгвістикою.

Інтеграція сучасної науки характеризується активним взаємопроникненням методів різних наукових дисциплін, на перший погляд часто дуже далеких один від одного, що суттєво збагачує арсенал методів дослідження нових інтегрованих наук і значно підвищує їх ефективність [16, с. 34]. Серед наук, які широко використовуються в термінологічних дослідженнях, формальна логіка, ймовірно, є першою і найголовнішою.

Логічна правильність є віссю, де базується як зв'язність класифікації, ієрархічна зв'язність, так і структурний взаємозв'язок елементів і відносин в термінологічній системі. Для семантичного аспекту термінів, так званого аспекту змісту, ми спираємося на вивчення понять та правил їхнього функціонування, що є прерогативою логіки. Побудова класифікацій різних дисциплін, систематизація понять, численні визначення понять – усе це регулюється правилами логіки [1, с. 22], адже немає практично жодного лінгвістичного об'єкта, який би не мав відповідного логічного корелята.

Іншим компонентом термінології є загальна теорія систем. Якщо згадати, що навколишній матеріальний світ системний, організація нашої свідомості також системна, і що терміни є символами для навколишніх предметів, явищ і продуктів свідомості, то застосування методів загальної теорії систем стає абсолютно методологічно необхідним. Системний підхід виник як методологія наукового дослідження порівняно недавно. Однак було б помилкою вважати, що він замінив традиційний теоретичний підхід, що ґрунтується на первинності елементів та вторинності цілого. Швидше, системний підхід, який орієнтований на первинність цілого (у разі терміносистеми) і вторинність складових його елементів (термінів), лише успішно доповнив методологію наукового пізнання [16, с. 57]. Сьогодні ці два підходи розумно співіснують та доповнюють один одного.

Розглянемо інтерпретацію фундаментальних положень загальної теорії систем, перенесених до сфери термінології. Тут

основним поняттям виявиться термінологія, яка виступає як певна «сукупність термінів, що обслуговують комунікативні потреби певної предметної області» [1, с. 32]. Термінологія як система протиставляється термінам як її елементам. Насамперед, слід зазначити, що не всі дослідники, термінологи та лінгвісти розглядають термінологію як систему. На їхню думку, сукупність термінів у тій чи іншій галузі спеціальної діяльності стає термінологічною системою лише після цілеспрямованого впливу з боку фахівців щодо уніфікації. Якщо визнати зв'язність навколишнього світу, а відмова від цього означала би відмову від діалектичного світогляду, то таку перспективу не можна назвати справедливою, оскільки термінологія як позначення всіх предметів і явищ цього світу не може бути системою. Якщо виходити з виділення предмета з концептуальної системи на більш високому рівні узагальнення, то можна говорити про цілісність системи.

Цілісність системи термінів розкривається через поняття зв'язку. Критерієм її цілісності є будь-який семантичний зв'язок між планами змісту включених до неї термінів. Термін, семантично не пов'язаний з жодним з термінів системи, повинен бути вилучений з неї як такий, що порушує цілісність системи. Зв'язки, що виникли між планами виразів, з одного боку, та планами змісту термінів, з іншого, формують поняття структури [16, с. 56]. У зв'язку з поняттям структури складаються поняття рівнів системи та ієрархії цих рівнів.

Останньою з наведених нами складових термінологічної науки є семіотика. У той час як лінгвістика вивчає загальнолюдські знакові системи, які є природною мовою людини, семіотика – це загальне вивчення будь-якої системи символів, яка задовольняє потреби комунікації, природну мову людини, мову тварин або штучну мову (наприклад, абетку Морзе). Методологія наукового пізнання включає прийоми, які дозволяють у процесі дослідження вийти на більш високий рівень осмислення методів дослідження.

При розгляді термінів та їх систем, які є об'єктами лінгвістичної природи, часто недостатньо обмежитися лінгвістичними методами дослідження, а необхідно звернутися до семіотики. Термін – це знак, тому терміносистема – це знакова система спеціальної професійно обмеженої сфери уживання. Сучасна семіотика розрізняє три види відносин, в які вступає знак: відношення знака до значення (семантика), відношення знака до знака (синтактика) та відношення знака до людини (прагматика) [1, с. 71].

Діяльність щодо вдосконалення, упорядкування та стандартизації термінів і терміносистем є процесом приведення об'єкта у відповідність з будь-яким еталоном або максимального наближення його до цього еталона. Проте дослідження останніх років демонструють не лише нездійсненність низки вимог до так званого еталону, а й неспроможність та суперечливість деяких із них.

Висновки. Для повного дослідження терміносистем необхідно використовувати комплексний метод, що допоможе краще зрозуміти природу термінів та допоможе у кодифікації термінів та при укладанні термінологічних словників.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні функціонування термінологічної лексики.

Література:

1. Kageura K. The dynamics of terminology. Amsterdam, 2002. 234 p.
2. Карпенко Г. Особливості формування логістичних термінів. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. 2013. № 22. С. 53–58.

3. Смирчинський В. В., Смирчинський А. В. Глосарій логістичних понять і термінів. Основи логістичного менеджменту : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2004. С. 229–236.
4. Шелепкова І. М. Основні способи термінотворення у нових терміносистемах ринкової економіки української мови. Науковий журнал «Молодий вчений». Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2020. № 2(78). С. 175–178.
5. Kaltenbach T. XML Based Terminology Management on the Internet II TAMA 2001, Vienna.
6. Translating military slang terms from English. Research on Humanities and Social sciences. № 6 (24). 2016. Pp. 52–62.
7. Книшенко Н. П. Наукова рецепція понять «термінологія» і «термінологічна система» (на матеріалі термінології дорожньо-будівельної галузі). Вісник національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. праць 13 міжн. наук. конференції «Проблеми української термінології Слово Світ 2014». Львів: видавництво Львівської політехніки. 2014. № 791. С. 57–61.
8. Baumann K. D. The interdisciplinary concept of translational intertextuality, illustrated on the basis of LSP text networks. SYNAPS 29, 2013. Pp. 7–17.
9. Klymenko D. S. Translation Peculiarities of Logistic Terms. Марієтський студії. Альманах. Вип. 21. Херсон. ХДУ, 2021. С. 59–62.
10. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній плумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.
11. Іваницька Н. Л. Змістова й формальна складові інтерпретаційного поля термінів у галузевих словниках сучасної української літературної мови. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. Вип. 23. С. 20–28.
12. Чернобров Ю. А. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві. Термінологічний вісник. 2013. Вип. 2(1). С. 122–128.
13. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ-початку ХХІ ст. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/341547.html>
14. Schmitz K. Pre-nominative Terminology in Terminological Theses and Dissertations. TAMA. Wien, 2001. 214 p.
15. Skujina V. The Term and Its Content in the Multilingual Aspect. Language for Special Purposes: Perspectives for the New Millennium. Tubingen, 2001.
16. Schmitz K. Pre-nominative Terminology in Terminological Theses and Dissertations. TAMA. Wien, 2001. 214 p.

Dzyubynska Kh., Burkovska Z., Binkevych O. An integrated approach in the general theory of terms

Summary. The article is devoted to the study of an integrated approach in the general theory of the term. The author of the study notes that there are no clear answers to the key questions of modern terminology. The relevance of this work is determined by the need to replenish the theory of terminology with new scientific solutions, the tasks of improving the theoretical and methodological substantiation of terminographic activity and work on streamlining and standardizing terminology.

The article proves that the traditional interpretation of terms as words or phrases representing special concepts does not allow one to unambiguously determine the unit of description, since words and phrases express themselves differently in a fixed area. The author proved that a phrase with several lexical units, each of which can be described independently as its constituent elements, cannot be considered either as a lexical unit or as an object of lexical description, since it does not belong to a lexical set.

A term is a lexical unit only if it is one word, and in general, a term is a unit of a special designation of an object or phenomenon of specialized activity. Non-linguistic signs in special areas of communication also fall under this understanding of terms. The article deals with the issue of the depth of termination and proves that this issue is directly related to the term formula and its most frequent models.

It is known that there can be quite a lot of levels of division of a concept, but not all of them are terminated as part of one term. In special speech, only the minimum attributes that are important for a particular communicative situation are used. Since the sphere of information terminological services that produces terminology, such as dictionaries and standards, should be focused on the demand and sale of its products, the fixation area should include not hypothetically constructed nominative units that are casts of expressed complex concepts,

but those that are built according to the most frequent models and actually function in the industry.

According to the author, the term, as a linguistic unit that is different from the text in which it functions, as a unit that is integral and cannot be further separated without losing the function attributed to it, must be subjected to a linguistic criterion (semantics as the primary criterion for expressing a special concept is considered obvious). This linguistic criterion is a syntactic criterion, i.e. reproducibility criterion.

The problem of compliance with the requirements of terminological standards flooded with more than verbose terms, due to its practical insolubility, is transferred to a different plane: it is enough that when expressing a particular concept by one or another variant of a compound term, only the term elements present in its composition are used.

Key words: integrated approach, standard, term, term elements, term system.